

ЁЛҒОН ВА УНИНГ БОШҚА НЕЙРОЛИНГВИСТИК БЕЛГИЛАРИ

Бутаев Бахромжон Шарофитдинович

Фарғона давлат университетининг Психология йўналиши магистранти.

Ражабов Муродил Жумабоевич

Фарғона давлат университетининг Психология кафедраси катта ўқитувчи.

ЛОЖЬ И ЕЁ ДРУГАЯ НЕЙРОЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ СИМПТОМЫ

Бутаев Бахромжон Шарофитдинович

Фарғона давлат университетининг Психология йўналиши магистранти.

Ражабов Муродил Жумабоевич

Фарғона давлат университетининг Психология кафедраси катта ўқитувчи.

LIES AND ITS OTHER NEUROLINGUISTIC SYMPTOMS

Бутаев Бахромжон Шарофитдинович

Фарғона давлат университетининг Психология йўналиши магистранти.

Ражабов Муродил Жумабоевич

Фарғона давлат университетининг Психология кафедраси катта ўқитувчи.

Аннотация: Ушу мақолада ёлғонни аниқлаш, алдов ва ёлғон тушунчалари, муддатли маълумотларни таъкидлаш, қўрқув, верификатор, алдашга тайёрлигини белгиловчи мотив ва сабаблар, маълум бир қўзғовчига бўлган муносабатдаги физиологик, новербал ва вербал муносабатлар, алдаш белгисисизиб чиқишлари ҳақида маълумотлар таҳлил этилган.

Калит сўзлар: ёлғон, ёлғон психологияси, ёлғонни аниқлаш, муддатли маълумотларини таъкидлаш, қўрқув, верификатор, алдаш, сукунат, бузилиш, физиологик, новербал, метадастур.

Аннотация: В данной статье анализируется информация о детекции лжи, ложь и обман, акцент на терминальной информации, страх, верификатор, мотивы и причины готовности к обману, физиологические, невербальные и вербальные отношения с тем или иным раздражителем, признаки обмана-утечки.

Ключевые слова: ложь, психология лжи, детекция лжи, акцент на терминологической информации, страх, верификатор, обман, молчание, расстройство, физиологическое, невербальное, метаданные.

Annotation: This article analyzes information about lie detection, false concepts, emphasis on term information, fear, verifier, motives and reasons for readiness to deceive,

physiological, nonverbal and verbal relationships in relation to a particular stimulus, deception sign-leaks.

Keywords: *lie, lie psychology, lie detection, emphasis on term information, fear, verifier, deception, silence, disorder, physiological, nonverbal, metadata.*

Ёлғонни аниқлаш психологияси узоқ йиллар давомида бутун дунёда ўрганилиб келинмоқда. Ёлғон психологияси каби йўналишга Пол Экман катта ҳисса қўшган. У алдов ва ёлғон тушунчаларини фарқламай, уларни синоним сифатида ишлатган. Ёлғон нима эканлигини аниқлашда П.Экманнинг моделини асос қилиш мумкин¹². Пол Экман ёлғон ва алдовни ўз мақсадлари ҳақида олдиндан огоҳлантирмасдан, қасддан бошқани алдаш ҳаракати сифатида тавсифлайди. Ҳақиқат шундаки, ёлғонни аниқлаш жуда қийин. 1980-йилларнинг бошидан бери ўтказилган кўплаб тадқиқотлар шуни кўрсатдики, кўпчилигимиз, жумладан, судьялар, адвокатлар, шифокорлар, ИИБ ходимлари, сиёсатчилар, ўқитувчилар, оналар ва оталар ҳамда турмуш ўртоқлар алдов масаласида жуда бўлса оддий фолбин даражасидан ошмайди. (тенга-тенг). Ҳа афсуски, бу ҳақиқат¹³. Бундан ташқари, ёлғоннинг яна бир муҳим таркибий қисмини - муддатли маълумотларини таъкидлаш керак¹⁴. Муддатли маълумотлар хатти-ҳаракати - текширилаётган шахснинг қонуний асосланмаган моддий, ижтимоий ёки психологик афзалликларга эга бўлишга онгли, мақсадли исткдир. Бу маълумотларга эга бўлиш (кўпинча бир томонлама) ёки “фойда” ёки жазодан қочиш шакли ҳам бўлиши мумкин. Ёлғонни аниқлаш жараёнида текширувчи муддатли маълумотларининг эгаси ва унга эгалик қилиш учун даъвогар ўртасидаги мотивлар кураши остида ҳаракат қилади, бу ерда ёлғон муддатли маълумотларини ҳимоя қилишнинг асосий усули ҳисобланади. Асоциал қилмиш содир этган шахс учун ҳукмрон бўладиган мотив жазо таҳдидидан қочиб, ўзини ҳимоя қилиш мотивига айланади. Унинг хатти-ҳаракатларининг аксарияти қўрқувга асосланган. Қўрқув - бу одам томонидан юборилган сигналларнинг мос келмаслигининг сабабларидан биридир. Шу ўринда Т.Гоббеснинг фикрича, қўрқув табиий ҳолатнинг ажралмас қисми бўлиб, у ерда “доимий зўравон ўлим хавфи” мавжуд. У қўрқув (“келажак ҳақида қайғуриш”) икки томонлама рол ўйнашини таъкидлади¹⁵. Ҳўш унда верификатор ким?

¹² Пол Экман. Психология лжи. Обмани меня, если сможешь. – СПб.: Питер, 2017. – 104 с.

¹³ Наварро, Д., Карлинс, М. Я вижу, о чём вы думаете / Д. Наварро, М. Карлинс ; пер. с англ. О. Г. Белошеев. — Минск: «Попурри», 2009. — 216 с

¹⁴ Колесник, Н. Т. Клиническая психология : учебник для академического бакалавриата. — 3-е изд., испр. и доп. — Москва : Издательство Юрайт, 2019. — 301 с.

¹⁵ Гоббс Т. Избранные произведения: в 2 т. М., 1964. Т. 2. С. 167–168

Верификатор - бу узатилаётган маълумотларнинг ҳақиқат мезонларига мувофиқлигини текширувчи мутахассисдир¹⁶. Ўз амалиётида текширувчи баёнотининг ҳақиқат ёки ёлғонлиги тўғрисида хулоса чиқариш учун ёлғонни ҳам инструментал, ҳам инструментсиз аниқлашнинг барча усулларидан фойдаланади. Бу шуни англатадики, таҳлил қилиш учун барча мумкин бўлган воситалар ахборотнинг ҳақиқат эканлини баҳолаш учун ишлатилади.

Ёлғончининг алдашга тайёрлигини белгиловчи кўплаб мотив ва сабаблар мавжуд. Ушбуни ўрганиш бўйича тадқиқотлар муаллифлари ёлғоннинг турли шакллари ажратиб кўрсатишади. Бироқ, биз Пол Экманга эргашиб, иккита шакл борлигига ишонишга мойилмиз булар, сукунат ва бузилишдир. Биринчиси, ёлғончи ҳақиқий маълумотни яширади, лекин нотўғри маълумот ҳақида хабар бермайди. Ёлғоннинг бу шакли камроқ энергия талаб қилади ва шунинг учун афзалроқдир. Иккинчиси бузилиш бунда ёлғончи нафақат ҳақиқатни яширади, балки ёлғон қурбонига ёлғон маълумот беради ва уни ҳақиқат деб ўтказишади. Ёлғоннинг бу шакли кўпроқ энергия сарфлайди ва қораланади.

Кўпинча ёлғон иккинчи даражали бўлади. Бу қандайдир қўзғовчига жавоб сифатида пайдо бўлади. Рағбатлантирувчи омилни ҳисобга олмасдан, инсоннинг хатти-ҳаракатларини баҳолаш қийин. Агар бирор киши бурнини ушлаб қўйса, сабабини билмасак, биз бунинг бизга нисбатан реакция деб ҳисобламаймиз. Эҳтимол, бу буруннинг қичишиши, эҳтимол аллергиядир. Биз учун инсоннинг маълум бир қўзғовчига бўлган муносабатини кўриш муҳимдир. Биз реакцияни ўрта форматда кузатишимиз мумкин: физиологик, оғзаки новербал ёки вербал. Физиологик реакциялар стресс (юрак-қон томир тизими, нафас олиш аппаратлари ва бошқалар) туфайли тана ишининг ўзгаришларини ўз ичига олади. Вербал бўлмаган реакциялар уч ўлчовли психологик маконда тананинг позициясининг ўзгариши, имо-ишоралар ва ҳиссиётларнинг ўзгариши билан бирга келади. Оғзаки реакциялар инсон тафаккурининг асосий стратегияларидаги ўзгаришларни, метадастур профилидаги ўзгаришларни ўз ичига олади. Муносабатларда иштирокчиларга хос бўлган нутқнинг тузилиши мулоқотда иштирок этмаётганларнинг нутқининг тузилишидан фарқ қилади.

Пол Экман алдаш белгиларини сизиб чиқиши ва алдаш мавжудлиги кабиларга бўлишни таклиф қилган. Сизиб чиқиши нима? Бу ёлғончининг беихтиёр ўзини намоён қилиб қўйиш белгисидир. Сизиб чиқишни шартли равишда лингвистик, кўз (синестезия оқиши), юз (микроифода) ва тана орқали сирқиб чиқиши (эмблематик оқиш) га бўлиш мумкин. Бу ҳолда, тана сўзларга зид бўлганида, биз икки томонлама

¹⁶ Верификация (лотинча "verificatio" - тасдиқлаш) - бу хабар килинган маълумотларнинг ҳақиқат мезонларига мувофиқлигини тасдиқловчи мутахассис. Ҳам инструментал, ҳам инструменталсиз ёлғонни аниқлашнинг барча усулларидан фойдаланади. У ёлғон гапирганда. Полиграфсиз (текшириш, таҳлил қилиш) ёлғонни аниқлаш мавзуси кўпчиликни қизиқтиради.

боғланиш ҳақида гапирамиз. Алдашнинг мавжудлиги ҳақидаги маълумотлар атайлаб яширилган маълумотни кўрсатади, лекин одам аниқ нимани яшираётгани ҳақидаги саволга жавоб бермайди. Алдашнинг мавжудлиги тўғрисидаги маълумотлар нафас олишнинг ўзгариши (саёз нотекис нафас олиш, тез нафас олиш), овоз модуляциясининг ўзгариши (темп, баландлиги) шаклида намоён бўлиши мумкин. Вегетатив тизимнинг иши: терлашнинг кучайиши, оғизда тупрукнинг камайиши, тери рангининг ўзгариши (оқариш, қизариш, доғлар пайдо бўлиши), имо-ишораларда меъёрнинг бузилиши ва образ диссонанслари ва бошқалар.

Агар ҳақиқат сизиб чиққан тақдирда, уни кузатиб боришимиз ва фирибгарлик мавжудлиги ҳақидаги маълумот борлигини инобатга олиб, эҳтиёт чораларини кўришимиз керак. Сухбат жараёнида ўзимизга диққатни жалб қилмаслик учун бундай белгиларнинг етарли миқдорини аниқлаш керак ва улар турли хил ахборот тизимларида нафас олиш, овоз модуляциясининг ўзгаришида билинади.

Қўзғовчи тақдим этилгандан сўнг, инсон онги огоҳлантирувчи хавфлими ёки йўқлигини аниқлашга ҳаракат қилади. Агар огоҳлантирувчи маълум бир контекстда хавfli деб таснифланса, танада бир қатор ўзгаришлар рўй беради: мушакларнинг тортилиши, саволга жавоб беришда кечикишнинг кучайиши, тананинг совиши ва ёки “тахминий тўхташ нуқтаси” (ТТН) деб аталадиган нарса. Кейин одам “совуққон” кўринади, жавоб беришдан олдин тўхташ қилади. Айни пайтда у танлов олдида турганлигини кузатиш мумкин: бу вазиятга ҳақиқат ёки ёлғонга қандай мослашишни билишимиз керак. ТТНдан сўнг ёлғонни ёки ҳақиқатни эшитишимиз мумкин. Бошқача қилиб айтганда, ТТН - бу реакция бўлиб, сўнг биз инсоннинг кейинги хатти-ҳаракатларига ва унинг реакцияларини таҳлил қилишга кўпроқ эътибор беришимиз керак.

Агар бирор киши ёлғонни танлаган бўлса - бу вазиятга мослашиш ўсули сифатида, у ҳолда тананинг биринчи жавоби функционал заҳираларни тўлиқ сафарбар қилиш билан тананинг физиологик реакцияларида кескин ўзгариш бўлади. Айнан шу сафарбарликни биз юқорида санаб ўтилган стресснинг физиологик белгилари шаклида кўрамиз.

Бироқ, стресс нафақат одам маълумотни яширганда содир бўлади шунингдек, бирор киши бирор нарса ҳақида гапиришда ноқулайликни сезса ёки сухбат ўтказилаётган шароитдан уялганида ёки унинг ҳаётида шунга ўхшаш салбий тажрибага эга бўлганида ҳам пайдо бўлиши мумкин. Стрессга олиб келадиган кўплаб сабаблар мавжуд. Шунинг учун ҳам нутқни таҳлил қиламиз. Агар ёлғон гапириш ва ёлғоннинг бошқа нейролингвистик белгилари билан тўлдирилган нутқ билан бирга бўлса, унда юқори эҳтимол билан биз бундай вазиятда одам ёлғон гапираётганини айтишимиз мумкин.

Нутқ бизни бошқа ҳайвонот оламидан ажратиб турадиган ноёб ҳодисадир. Аристотелнинг сўзлар бизнинг “ақлий тажрибамиз”ни “рамзий”¹⁷ кўринишидир деган фикри антропологлар, психологлар, тилшунос олимлар томонидан олиб борилган изланишлар натижасида тасдиқланиб, ёзма ва оғзаки тилимиз онгимиз чуқур тузилишининг инъикоси эканлигини исботлаган. Ёлғонни аниқлаш нуқтаи назаридан бизни баёнотнинг мазмуни эмас, балки уни респондент томонидан тузилганлиги қизиқтиради. Мулоқот жараёнидаги шахснинг нутқ тузилишидан бир нечта лингвистик тузилмалар: умумлаштиришлар (ҳамма нарса, ҳар доим, ҳеч ким), жинойтчини оқлаш, жинойт содир бўлган жойдан ва жабрланувчининг шахсидан узоқлашиш. Жинойт содир бўлган жой билан алоқаси йўқ шахс ўзини жинойт содир бўлган жой билан боғлайди, содир бўлган воқеа ҳақида фикр юритишга ёрдам беради, ўзида мавжуд бўлган маълумотларни батафсил баён қилади, содир бўлган воқеани тасвирлашда қўпол сўзларни ишлатиб, иштирок этган шахсни қоралайди. Ва бу ҳаммаси эмас. Иштирокчиларнинг нутқида биз манипуляцияга ўхшаш бошқа нутқ шакллари ҳам дуч келамиз. Алоҳида-алоҳида, тез-тез учрайдиган сўздаги безакни қайд этиш мумкинлигидан - қочиш. Қочишларнинг турлари орасида амнезия, мулоқот қилиш, иродага қарши чиқиш ва бошқалар каби нутқ шакллари киради. Бундан ташқари, сўров пайтида ёлғончилар кўпинча бепарво сўзлар ва нутқда ёлғонни баъзи томоларини сизиб чиқиши. Баъзан уларни “Фрейд захираси” деб ҳам аташади. Оддий сўз билан айтганда, “Фрейд захираси” - бу одам бир нарсани ўйлаши ёки хоҳлаши, лекин бошқа нарсани айтиши орқали у ўзининг ҳақиқий истакларини намоён қилиши демакдир. Ёки одам айтмоқчи бўлган, аммо ифода эта олмайдиган фикр бўлиши мумкин. “Фрейд захираси” ибораси онгсиз дунёда мавжуд бўлган, аммо онгли фикрлаш доирасига ҳали кирмаган, амалга оширилмаган ҳис-туйғуларни етказиши мумкин.

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, ёлғон ёки алдовда тана ва унинг ҳаракатлари, ҳис-туйғулар, фикрлар ва сўзлар - буларнинг барчаси бир бутун ҳолда келиши мумкин. Шунинг учун, суҳбатда бунинг намоён бўлиши, изчил кечиши - конгруентлик, яъни бир бутунлик деб бритади.

Субъектнинг қандай хабар узатишини батафсил англаш учун НЛП мутахассиси доимий равишда хатти-ҳаракатларнинг бундай юқорида келтирилган элементларидаги ўзгаришларни (ҳатто энг кичикларини) пайқашга ўрганиш керак. Булар тананинг ҳолати, имо-исҳоралар, юз ифодаси, кўз ҳаракати, терининг ранги, нафас олиш, овоз баландлиги, нутқ тезлиги ва бошқалардир.

¹⁷ Дилте Р. Фокусы языка Изменение убеждений с помощью НЛП. Серия: Эффективный тренинг Издательство: Питер, 2008 г. 6 ст.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Гоббс Т. Избранные произведения: в 2 т. М., 1964. Т. 2. С. 210
2. Дилтс Р. Фокусы языка Изменение убеждений с помощью НЛП. Серия: Эффективный тренинг Издательство: Питер, 2008 г. 159 ст.
3. Ильин Е.П. «Психология страха»: Питер; Санкт-Петербург; 2017-252 ст.
4. Колесник, Н. Т. Клиническая психология: учебник для академического бакалавриата / Н. Т. Колесник, Е. А. Орлова, Г. И. Ефремова; под редакцией Г. И. Ефремовой. — 3-е изд., испр. и доп. — Москва: Издательство Юрайт, 2019. — 359 с.
5. Наварро, Д., Карлинс, М. Я вижу, о чём вы думаете / Д. Наварро, М. Карлинс; пер. с англ. О. Г. Белошеев. — Минск: «Попурри», 2009. — 336 с.
6. Пиз А., Алан Гарнер. Язык разговора. Пер. с англ. М.: Смысл, 2000 г. -52 с.
7. Пиз А. Язык жестов / Пер. с англ. — Воронеж, 1992 г. - 400 с.
8. Пиз А. Язык телодвижений: как читать мысли других людей по их жестам. — Нижний Новгород, 1992 г. -360 с.
9. Экман П. Психология лжи. Обмани меня, если сможешь. — СПб.: Питер, 2017. — 104 с.
10. Фрай О. Ложь. Три способа выявления. Как читать мысли лжеца, как обмануть детектор лжи / — СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2006. — 284, [4] с.
11. Муминов Д. Психологические и психолого-педагогические аспекты человеческого капитала и социальной безопасности //Uzbek Scholar Journal. — 2022. — Т. 4. — С. 60-62.
12. Муминов, Даврон. "Психологические и психолого-педагогические аспекты человеческого капитала и социальной безопасности." Uzbek Scholar Journal 4 (2022): 60-62.
13. Муминов, Д. (2022). Психологические и психолого-педагогические аспекты человеческого капитала и социальной безопасности. Uzbek Scholar Journal, 4, 60-62.
14. Rajabov M. J. Factors of manipulative effectiveness //Психологическое здоровье населения как важный фактор обеспечения процветания общества. — 2020. — С. 151-154.
15. Rajabov, M. J. "Factors of manipulative effectiveness." *Психологическое здоровье населения как важный фактор обеспечения процветания общества*. 2020.